

KORNAI JÁNOS | A KAPITALIZMUSRÓL ÉS AZ AUTOKRÁCIÁRÓL

Sebezhető demokráciák

Ahol a kormányzat leválthatatlan, azaz bebetonozta magát, ott autokrácia van – írja a poszt-szocialista államokat a rendszerelmélet szemszögéből megkülönböztető tanulmányában Kornai János, a Harvard és a Corvinus professor emeritusa.

■ Hat éve írta le először, hogy Magyarországon a demokrácia több fontos alapintézményét szétrombolták, Magyarország autokrácia lett. Most, a Közgazdasági Szemlemben minap megjelent tanulmányában már az autokráciák jellegzetességeit is összegezte. Igazolódott korábbi megérzése?

Úgy érzem, teljes mértékben igazolódott. Egy kutatót általában büszkeség tölt el, ha az elsők között ismer fel egy tendenciát, csakhogy ezt az érzést elnyomja a keserűség, mert nyomaszt és elkészerít, hogy így történt.

■ Pedig Magyarország ezzel nem áll egyedül. Azt írja, hogy a 47 poszt-szocialista ország népességének alig tizede él demokráciában, 15 százaléka autokráciában, a nagy többség diktatúrában. A demokrácia szinte kivételnek számít. A rendszerváltáskor illúziókat kergettünk?

Ha a rendszerváltás idejének ismereteiből indulunk ki, a más országokban végigvitt demokratisztálás tapasztalatai alapján nem volt merő illúzió sikeresebb fejlődésben reménykedni, mint ami bekövetkezett. Érdeemes egy pillantást vetni a két legnagyobb országra, Kínára és Oroszországra. Utóbbiban kezdtek kibontakozni a demokrácia elemei, szabad választásokat tartottak, és Jegor Gajdar vezetésével liberális színezetű kormány alakult. Ez azonban csak rövid ideig tartott. Felülkerekedtek az antidemokratikus erők Vlagyimir Putyinnal az élen, aki kiépítette a demokratikus rendszerét. Egyre keményebbé vált a represszió. Kína más eset. Egy ideig talán nem volt ábránd, hogy ha lassan is, de a demokrácia felé tart. Ismert Tajvan példája, ahol egy kemény, diktatórikus rendszer fokozatosan demokráciává alakult. Kínában azonban nem ez történt. Mindig jellemző, hogy egy hatalom hogyan

Farkas Zoltán
farkas.zoltan@hvg.hu

nem volt merő illúzió sikeresebb fejlődésben reménykedni

definiálja önmagát, a kínai szerint az övék „szocialista piacgazdaság, kínai karakterisztikummal”. Ezzel szemben az én értelmezésemben Kína rendszere kapitalista, annak ellenére, hogy a hatalmon lévő párt kommunistának nevezi magát. Politikailag pedig diktatúra van, egy-pártrendszer, választások nélkül, terrorral. A demokrácia a rendszerváltó országok közül kevés helyen vált annyira stabilá, mint például a Baltikumban. Magyarországon 2010 óta lerombolták a demokrácia számos alapvető intézményét, felülkerekedett egy autokratikus hatalom. Lengyelország is megtette az első lépéseket ebbe az irányba, de ez még nem lefutott meccs. Közép- és Délkelet-Európa többi poszt-szocialista országában is fenyeget a demokrácia feladásának veszélye.

■ Melyek az autokrácia jellemző vonásai, megkülönböztető ismérvei?

A rendszerkritikus

„A demokrácia több fontos alapintézményét szétrombolták; Magyarország autokrácia lett. Az a veszély fenyeget bennünket, hogy a magyarországi politikai rezsim hasonlóná válik Putyin uralmához” – írta Kornai János már 2011-ben, Számvetés című tanulmányában a Népszabadságban. Az akkori megérzést mély elemzés követte, majd Kornai nekilátott az 1999-ben a Közgazdasági Szemlében megjelent, A rendszerparadigma című tanulmánya újragondolásának és aktualizálásának. Ennek az összegzését Még egyszer a „rendszerparadigmáról” – Tisztázás és kiegészítések a posztoszocialista régió tapasztalatainak fényében címmel publikálta a minap, szintén a Közgazdasági Szemlében.

A rendszerparadigma Kornai megfogalmazása szerint a társadalomban működő rendszereket helyezi a vizsgálat középpontjába. Friss tanulmányában a posztoszocialista átalakulás során szerzett tapasztalatok alapján fejleszti tovább a korábbi

FAZEKAS ISTVÁN

cikkben kifejtett elméleti gondolatokat. Világosan összegzi azokat a jellemzőket, amelyek megkülönböztetik a szocializmust a kapitalizmustól, a politikai-kormányzati formák tipologizálásával pedig három markáns típust különböztet meg: a demokráciát, az autokráciát és a diktatúrát.

Az amerikai Harvard és a magyar Corvinus 88 éves professor emeritusa pályája során kiérdemelte a legmagasabb magyar tudományos díjakat, a világ rangos akadémiai hívták soraikba, elnökévé választotta a Nemzetközi Ökonometriai Társaság, az Európai Közgazdasági Társaság, majd a Nemzetközi Közgazdasági Társaság. Tizenöt egyetem díszdoktora. Szinte valamennyi könyvét lefordították a világnyelvekre, a szakmai bestsellernek számító A hiányt például tíz, a tervgazdaság lebontásának lehetséges módjait felvázoló Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében című munkáját 18 országban adták ki. Nagy összegző művét, A szocialista rendszert hat nyelvre, A gondolat erejével című önéletrajzi kötetét tízre fordították le. Utóbbi Ázsiában kínaiul, vietnamiul és japánul is megjelent.

Kornai ma az orbáni társadalmi berendezkedés következetes kritikusa. Legutóbbi írása, az U-kanyar Magyarországon, tavaly szinte egy időben jelent meg a Capitalism and Society című folyóiratban, valamint az Élet és Irodalomban.

Előrebocsátom: a politikatudomány művelői, a politikusok és a média munkatársai között nincs konszenzus sem a demokrácia, sem az autokrácia, sem a diktatúra értelmezésében. Teljes a fogalmi zűrzavar, nem is reménykedem, hogy ebben rendet lehetne teremteni. Ezért szerényebb feladatra vállalkozom: szeretnék egy értelmező szótárt adni olvasóim kezébe, hogy én mit értek ezeken a kifejezéseken. Az autokrácia fő megkülönböztető jellemvonása Joseph Schumpeternek, a XX. század egyik legjelentősebb gondolkodójának a nevéhez köthető. Őt követve több szerző, köztük Samuel Huntington is úgy tekint a demokráciára, mint egy procedúrára: olyan eljárásra, amelyben civilizált módon, törvényesen, vér nélkül le lehet váltani egy kormányt. Ellentétben a nem demokráciákkal, amelyekben a váltás nem civilizáltan, és többnyire nem is vértelen módon történik. Például meggyilkolják a zsarnokot, vagy kamarilla-összeesküvés vet véget a hatalmának. Utóbbira példa, amikor a szovjet pártfőtitkárt, Nyikita Hruscsovot a kommunista párton belüli ellenfelei kiűtötték a hatalomból. Másutt katonai puccsal vagy milliós tömegek fenyegetődzése nyomán megy végbe a hatalomváltás. Ha a kormányzat leválthatatlan, közkeletű szóval élve be van betonozva, az autokrácia. Schumpeter és nyo-

mában mások, köztük én is annak és csak annak a politikai-hatalmi formának tartjuk fenn a demokrácia nevet, amely garantálja a kormány leválthatóságát. Ez a minimumfeltétel. A másik pedig az, hogy autokráciában az uralkodó csoport lebontja azokat a fékeket és ellensúlyokat, amelyek reális esélyt adnának két választás között arra, hogy kikényszerítsék a kormány hibás lépéseinek korrekcióját, a választáskor pedig a kormány lecserélésére.

■ **Fareed Zakaria illiberális demokráciának nevezte azokat a rendszereket, amelyekben a kormány törvényes választásokon jutott hatalomra, és fentartotta ugyan a demokratikus díszleteket, de a fékeket-ellensúlyokat szisztematikusan lebontotta. Őn szerint nincs illiberális demokrácia. Miért?**

Az erről szóló első írásában Zakaria nem a leválthatóságot állította középpontba, hanem azt, hogy a választás során a többség hogyan szavazott, és a győztes később bizonyos demokratikus kereteket megtartott, másokat viszont lebontott. Amikor Tusnádfürdőn a magyar miniszterelnök bedobta a közbeszédbe az illiberális demokrácia fogalmát, Zakaria, egyet nem értve az orbáni értelmezéssel, pontosította a fogalom magyarázatát. Én ezt a fogalmat fából vaskarikának tartom, az illiberális demokrácia olyan, mint az ateista pápa: magá-

csak annak a politikai-hatalmi formának tartjuk fenn a demokrácia nevet, amely garantálja a kormány leválthatóságát

ban a jelzős szerkezetben ellentmondás van. Felfogásom szerint minden demokrácia liberális. A jelzős demokráciafogalmaktól akkor ment el a kedvem, amikor a kommunista diktatúra önmagát népi demokráciának nevezte, szembeállítva magát az úgynevezett „polgári” demokráciákkal. De térjünk vissza a fékek és ellensúlyok jelentőségére! Vegyük az Egyesült Államokból Nixon elnök esetét, aki hajlamos volt arra, hogy bebetonozza a hatalmát, lehallgattatta politikai riválisait, de miután lebukott, republikánus párttársainál, a legfőbb ügyésznél és a parlamenti vizsgálóbizottság elnökénél sem tudta elérni, hogy leállítsák az eljárást. A képviselők nem a pártfegyelmet követték, hanem az igazságot akarták kideríteni – a fékek és az ellensúlyok működtek. Egy demokráciában ezekre szükség van. És szabad sajtóra is, amelyben az ellenzéknek legalább akkora szava van, mint a kormánynak. Ugyanakkor az is igaz, hogy a demokrácia sebezhető, mert az alapvető jogokkal – a sajtó-, a gyülekezési és szervezkedési szabadsággal – a demokrácia ellenségei is élhetnek. Ebből okultak, akik autokratikus rendet építenek ki. Nem engedik meg maguknak azt a luxust, hogy egy valódi többséyes választáson leváltsák őket.

■ **De ha így van, akkor ez miért nem diktatúra?**

A diktatúrának és az autokráciának vannak közös vonásai. Ilyen, hogy minden lényeges, sőt sokszor lényegtelen kérdésben is a legfőbb vezér dönt. De igen fontosak a különbségek. A diktatúra jogilag is felszámolja a többpártrendszer, az ellenzék nem gyenge, hanem nulla. Illegálisba kényszerül. Ellenben az autokráciában működhetnek ellenzéki erők. Az autokrácia is alkalmazza a megfélemlítés eszközeit, de azok nem jutnak el a kínvallatásokig, a tömeges kivégzéseig. Az autokráciában is sokaknak van okuk félni, mert kidobhatják őket az állásukból, karaktergyilkosságot hajtanak végre rajtuk, esetleg hamis vád alapján letartóztatják őket. De aki azt hiszi, hogy a diktatúra és az autokrácia között csak fokozati különbség van, az még nem élt diktatúrában! Ezzel együtt az autokráciákban megvan a hajlam, hogy azzá alakuljanak. Lehet, hogy a mai Törökország is friss példát szolgáltat erre, szinte a szemünk láttára. Majd meglátjuk, eljutnak-e a teljes, totális diktatúrához.

■ **A nacionalizmust nem sorolta az autokráciák jellemzői közé. Magyarországon pedig az a benyomás, hogy a kettő kéz a kézben jár.**

Igyekeztem kizárólag olyan jellemzőket említeni az autokrácia vonásai között, amelyek csak ebben a politi-

kai-hatalmi formában mutatkoznak, vagyis azokat, amelyek megkülönböztetik a demokráciától és a diktatúrától. Kézenfekvő példa erre a korrupció, amely mindhárom típusban megfigyelhető. Demokráciában is tömegesen fordulnak elő korrupciós esetek, és léteznek puritán diktatúrák is, olyanok, amelyekben pénzért nem lehet mindent megvenni. Sajnálatos módon a nacionalizmus is ilyen visszás jelenség, a demokrácia nem tesz immunissá ellene. Az egyik legtragikusabb példa erre az első világháború időszakában: a később egymással háborúba lépő koalíciók mindkét oldalán nacionalista hullám söpört végig. Nacionalista bosszúvágy dolgozott a békekötéskor is a nyugat-európai demokráciák politikusaiban, amikor a megalázó és teljesíthetetlen békefeltételeket rákényszerítették Németországra. Ebben az összefüggésben, ám nagyot ugorva az időben, megemlíthető a Trump-jelenség is. Az Egyesült Államok egyik nagy pártja a szélsőségesen nacionalista Trumpot jelölte elnöknek. Ha nem nyeri is meg a választásokat, a vele szimpatizáló tábor akkor is erős marad, és mivel az Egyesült Államok demokrácia, hallatni fogják a hangjukat. Újabb erős nacionalista hullám érződik Nagy-Britanniában is.

Kidobhatják őket az állásukból, karaktergyilkosságot hajtanak végre rajtuk

Vlagyimir Putyin.

Ajnározás és elnyomás

■ **Mi a benyomása a magyarországi nacionalizmusról?**

Nagyon félek az erősödésétől, nem személyemben, hanem az ország jövőjét tekintve. Mert azt a jellemzést nem utasítom el, hogy Magyarországon az autokrácia és a nacionalizmus kéz a kézben jár. Egy autokrata igenis felhasználhatja a nacionalista hullámot a maga javára, Trump is ezt teszi. Retorikájának fő eleme az idegenellenesség, elsősorban a latin-amerikaiakkal szemben. De hozzáteszi, túl szélesre tárták a kapukat a tengeren túlról érkező bevándorlók előtt is, és elutasítja Obama elnök javaslatát tízezer szíriai befogadására. Egyébként az internacionalista eszméket hirdető kommunista diktatúrák is nacionalisták voltak. A Szovjetunióban elnyomták a nem orosz kisebbségeket, Kínában a nem kínai nemzetiségű és nyelvű csoportokat. Nacionalizmus létezik diktatúrában és demokráciában is, nem csak autokráciában.

■ **Ebben a fogalmi keretben miért minősíti autokráciának Orbán Viktor rendszerét?**

Azért, mert az autokrácia összes lényeges jellemzőjét, elsődleges és másodlagos jegyeit magán viseli. Ez a korszak azzal indult, hogy a vezető bejelentette: olyan rezsimit akar létrehozni, amelyik legalább tíz-húsz évig fennmarad. Deklarálta, hogy be akarja magát betonozni. Ő és pártja a hatalomra jutása első napjától kezdve folyamatosan bontja a fékek és ellensúlyok rendszerét. Nem úgy, mint egy forradalomban, amikor egyszerre elfoglalnak minden hatalmi pozíciót, hanem lépésről lépésre. Minden héten történt valami. Az első lépések között volt az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítése, a testület feltöltése Fidesz-kötődésű emberekkel. Majd jött az új médiatörvény, amely szinte korlátlan lehetőséget teremtett a kormánypropagandára. Megkaparintották a magánmédia jelentős részét is. Az ellensúlyok adminisztratív-bürokratikus leépítése piaci eszközök alkalmazásával kombinálódik. A folyamatot a választójogi törvény átalakítása tetőzte be.

■ **A piacellenes, demokráciaellenes részjelenségek kölcsönhatása összefüggő rendszerre formálta Orbán Viktor rendszerét,**

AFP / ALEXANDER ZEMLIANCHENKO

az államgépezet nem a kapitalista piacgazdaság szabályai szerint működik – írja. Hát hogyan?

A demokráciákban is természetesen veszik, hogy a piacot nem lehet teljesen szabadjára engedni: nincs olyan józan közgazdász, aki ellenezné a regulálást ott és akkor, amikor az valóban indokolt. Monopolhelyzetek esetében kifejezetten szükség van állami szabályozásra. Ennek során történhetnek hibák is, például a hozzá nem értés, az inkompetencia miatt, előfordulhat, hogy a hatóság túl magas vagy túl alacsony árat állapít meg. Előbbi esetben a monopólium üzemeltetője jól megszedi magát, az utóbbiban veszteséges lesz. Lehet rosszul szabályozni ügytelenségből, de úgy is, hogy valakiknek, például a haveroknak az érdekeit tartják szem előtt. Egy vállalkozást tönkre lehet tenni a szabályozással annak érdekében, hogy valamelyik haver vagy kliens olcsón megkaparinthassa. Az autokrácia jellegzetességei közé tartozik a hajlam a nem piacokonform szabályozásra. A magyar kormányzat is messze túllép a reguláció indokolt mértékén. A felesleges, túlzott és nem is egy esetben kifejezetten káros beavatkozásoknak sokféle motivációjuk lehet. Egyrészt a központban lévő erők minél több tevékenységre ki akarják terjeszteni a hatalmukat. Az a tudat, hogy mindent a kezemben tartok, semmi sem történhet nélkülem, roppant erős hajtóerő. Hasonlóan erős motiváció a politikai népszerűsködés, a populista ígéretes.

■ Mi a következménye annak, hogy az autokrácia így működik?

Tévednek, akik azt hiszik, hogy itt annyi baj van a gazdasággal, a sok inkompetens és részrehajló beavatkozás miatt olyan csikorogva működik, hogy a végén összeomlik. Ez is megtörténhet, de egyáltalán nem biztos, hogy bekövetkezik. A piaccal rosszul együtt élő állam nem sodorja katasztrófába a gazdaságot, csak megakadályozza, hogy kijöjjön belőle a potenciális teljesítmény, nem elég innovatív, nem eléggé versenyképes, elveszíti a legjobb szakembereket. Ez csak hosszabb távon válik nyilvánvalóvá. Járnak a villamosok, legfeljebb ritkítják a járatokat, zúgolódnak a tanárok, de folyik a tanítás,

MIHÁLY LASZLÓ

nagy baj van az egészségüggyel, de a kórházakban igyekeznek gyógyítani a betegeket, a gazdaság nem működésképtelen, csak a lehetőségei alatt teljesít. Ennek következtében elmarad a riválisaitól, azoktól, ahol az állam és a piac harmonikusabban működik együtt, ahol a gazdaság szereplői megbeszélik a teendőket, ahol meghallgatják azokat, akikről törvényeket hoznak. Annak idején sokat vitatkoztam azokkal, akik azt állították, hogy a szovjet gazdaság nem működik. Az igazság az, hogy az utolsó napig nem omlott össze, az ismert súlyos hiányosságok és bajok ellenére működött, de rosszul, alacsony hatékonysággal. Mindinkább lemaradt történelmi versenytársa, a kapitalista Nyugat mögött. Felvetődik a kérdés: vajon demokráciákban kisebb-e a szerepe az államnak, mint autokráciákban? Mindenesetre az Egyesült Államokban vagy a skandináv jóléti államokban senkinek nem jutna eszébe, hogy egyetlen központból kell irányítani a közoktatást, mint ahogy azt a magyar autokráciában bevezették.

■ **Mindennapi tapasztalat, hogy a Fidesz rájátszik a szocializmus néhány ismert jelszavára. Teljes foglalkoztatást ígér, az állami tulajdonlást magasabb rendűnek tartja, profitellenes jelszavakat hangoztat. Visszavezeti az országot a szocializmusba, azt akarja**

Orbán Viktor
Tusnádfürdőn.
Illiberális vagy autokrata

a központban lévő erők minél több tevékenységre ki akarják terjeszteni a hatalmukat

restaurálni? Akár megváltoztatott formában is?

Ennek a veszélyét nem látom. A rendszerváltás idején terjedt el ez a mondan, hogy tojásból lehet rántottát csinálni, de rántottából nem lesz tojás. Ami történt, irreverzibilis. Az autokráciák nagyon jól együtt élnek a kapitalizmussal. Sőt csakis azzal élnek igazán jól együtt, mert kihasználják a kapitalizmus adta lehetőségeket is a saját hatalmuk fenntartására. Megfordítva, a kapitalisták egy része is vonzódik a stabil és erőskezű kormányhoz. Sok olyan nyugati vagy multinacionális vállalat, amelyik Kínában telepedett le, nem szeretné, ha megváltozna a helyzet. Magyarországon sincs ez másként. Akik előnyt élveznek a közbeszerzéseken, az egyes pályázatokon, az üzletek nyitvatartási rendjén, a nyersanyagok beszerzésén, akiket kimentenek a bajból, ha pénzügyi csávába kerülnek, azok jól érzik magukat. Autokráciában a magángazdaság létéből következően széles körű klientúrát lehet kiépíteni azokból, akik a rendszer támaszai, akik anyagi támogatásban részesülnek. Ők ezt adott esetben meghálálják. Szó sincs róla, hogy a mai rezsím a szocializmust akarná visszahozni, nagyon is jól jön neki a kapitalizmus.

■ Eljutott ez a rendszer addig, hogy a kormányt nem lehet leváltani?

Ezt csak a jövő történészei fogják megmondani. Ha kiderül, hogy békésen, civilizált módon, a választófülkében le lehetett váltani, akkor nem volt igazam. Jólásra nem vállalkozom, érje be azzal: Magyarországon a hatalom mindent megtett és a jövőben is meg fog tenni azért, hogy leválthatatlan legyen. Remélem, nem fognak félreérteni; távol áll tőlem az a szándék, hogy elemzésemmel demobilizáljam azokat, akik készek küzdeni a helyzet megváltoztatásáért. Akinek fontosak a demokrácia értékei, az egyéni autonómia, a szólás szabadsága, a média, a sajtó szabadsága, az alkotmányosság, a törvényesség, a jogállam, az ne tegye függővé a magatartását attól, hogy milyenek a változtatás esélyei. Ne akarja kibekkelni ezeket az éveket, hanem a maga módján, a maga által választott eszközökkel, de cselekedjen. ■